

større Forstudier vil have et godt Udbytte af et Besøg i Museernes Rum med Lavssager.

Halkjær Kristensen.

Jysk Jærn.

Rasmus Mortensen: Jysk Jærn. 122 sider. 5. række. IV² bind. 2. hefte af »Jyske Samlinger«, 1940.

Det er nu en snes år siden, at forfatteren fandt de første jærngruber og foretog de første undersøgelser i den anledning. Fire år senere kom Niels Nielsens doktorafhandling: Studier over jærnproduktionen i Jylland. Måske sinkede denne bog Rasmus Mortensen noget, her var jo sagt om ikke alt så dog meget, og det var først da han og undertegnede i efteråret 1930 drog på jagt efter Vardeegnens jærngruber, at vi forstod her var endnu meget at gøre. Disse mange *enkeltgruber*, oftest dog i grupper, på markerne langs alle Sneum og Varde ås bistrømme (over 100 ialt blev undersøgt), det var noget helt nyt. Det er ikke for meget sagt i betragtning af jærnets betydning, at da det gennem artiklerne i »Fra Ribe amt« 1931—33 om disse undersøgelser i forbindelse med Niels Nielsens bog blev klargjort, at vi har klaret os med dansk jærn i 2000 år, da blev der skrevet et nyt stykke Danmarks-historie.

Disse nye og mærkelige iagttagelser gav mod og lyst til at fortsætte. Med nogen offentlig understøttelse har Rasmus Mortensen siden udstrakt sine undersøgelser til så at sige hele Jylland. Hans bog viser, at han heller ikke har forsømt at studere den literatur om den ældre jærnudvinding, der næsten samtidig — omkring 1930 — er kommen i vore nabolande: England, Norge, Sverrig, Finland, ligesom også ældre literatur og arkivalier her i landet.

Meget har han da også at fortælle os, og nyt og interessant er det meste. Om *råstoffet*, myremalmen, som den dag i dag ligger i overdådige mængder hvor det altid har ligget. Der er på Vardeegnen hele marker, som er næsten udyrkelige på grund af disse malmlag. Heller ikke er deres jærnindhold helt ringe, meget forskellig ganske vist, men vi har megen malm, der indeholder 40—50 % jærn. Vi venter altsaa kun på de praktiske metoder for at vi atter kan jærnforsyne os selv. — Om *Trækullene*, der er brugt til udvindingen og hvoraf der i enhver grube findes rester, som kan fortælle noget om *skovbestanden* på grubernes tid. Hyppigst er egekullet. Om *fundene*, 148 nævnes ialt, strækkende sig fra Møgeltønder til Hjørring. Endel kendes kun fra mundtlige og skriftlige kilder; forf. synes selv at have set og undersøgt godt 100, deraf 34—35 på Vardeegnen. De fleste er grubefund eller

fund af løse slagger på arbejdsstedet, men ikke få findes spredt her og der, navnlig er fundet af store slaggestykker meget hyppige i *kirkegårdsdiger*. (Jfr. »Fra Ribe amt« 1933, s. 34).

De forholdsvis få gange man finder potteskår i gruberne kan man få lidt at vide om *tiden*. Nogle af Vardeegnens jærngruber er fra meget tidlig jernalder, andre fra folkevandringstid og senere. Formentlig er det skovens aftagen, der har forlagt virksomheden til midtjyllands skovrigere egne, hvor den findes til omkring 1600. — Det spørgsmål ligger nu nær, som forf. også stiller, hvor jyderne så tidlig (ialfald 400 f. Chr.) har lært at udsmelte jern. En eftersøgning efter en *sydlig indvandningsvej*, som vi foretog i 1933, førte ikke til noget resultat, og muligvis er forf.s slutning rigtig, at jyderne har lært kunsten i *det sydøstlige England*, hvor der meget tidlig var jærnvirksomhed. Da meget tyder på en forbindelse med Vardeegnen, så vilde dette kunne forklare de mange forekomster her, der er så betydelige og talrige, at det for Danmarks vedkommende måske kan anses for *hovedudgangspunktet*.

Vil man derimod søge en forklaring af de gamle jærnsmedes *fremgangsmåde* da siger alle disse fund desværre ikke meget, og det bliver vel næppe nogensinde anderledes. Forf. kommer her ud for det, som undertiden sker: at ville bevise og forklare for meget. Som grundlag for en så detaljeret opstilling af en række »ovntyper« (s. 172—84), svarende til — 4 ell. 5 — forskellige trin i jærnets behandling, som forfatterens, kan fundstoffet ikke bruges. Niels Nielsen har her været forsigtigere, og sandsynligvis har han ret i, at de lerforede ovne er en senere forekomst (måske dog tidligere (folkevandringstid?) end af ham antaget). Det synes mig, at Rasmus Mortensen har draget altfor vidtgående slutninger af de rester af »ovne«, som vi fandt i Snorup (v. Tistrup) og andre steder. Også den svenske beskrivelse, som anføres s. 188—91, går nærmest imod Mortensens teorier, idet den kun kender til to behandlinger af malmen, og den er dog så sen som fra 1835.

Hvis man vil forsøge at komme tilbunds i de uløste spørgsmål her, så er der vel ikke anden udvej end den, som anmelderen har foreslået (»Fra Ribe amt« 1932, s. 30): at forsøge at gøre de gamle jærnbrændere kunsten efter. En indledning til en sådan reel undersøgelse blev foretaget i 1932, idet fabrikant *Hess* i Vejle viste sagen den interesse at lade foretage og bekoste smelteprøver, kemiske analyser og mikrofotografering af tyndtslebne slaggeplader. En kort redegørelse for disse undersøgelser, som Mortensen også ordret citerer, s. 169—71 (uden dog at nævne kilden), står i »Fra Ribe amt« s. 29, 1932.

Afhandlingen vil læses med megen interesse og udbytte. Den må for fremtiden anføres ved siden af Niels Nielsens bog som den betydeligste redegørelse vi har for vor gamle jærnvinding.

Søren Alkær sig.

Hedens Kulturhistorie.

Hugo Matthiessen: Den sorte Jyde. Gyldendal, 1939.

Titlen gælder, siger forfatteren, »både lynglandet og dets befolkning«. Mere direkte fortæller undertitlen: »Tværsnit af hedens kulturhistorie« om bogens mål og hensigt.

Det er ret en bog for dem, læg eller lærd, som gerne vil forstå en sag *inde fra og ud fra dens egne forudsætninger*, sådan som de nyere historikere vil det og søger at lære deres læsere det samme. Det må ligefrem undre en — når nu et hedens barn som undertegnede skal sige et par ord om bogen — at et østjysk bymenneske formår at sige så meget rigtigt og rammende om heden og dens befolkning. Jeg forstår nok, at forudgående arbejder som »hærvejen« og »Viborgveje« (med det store og mangfoldige kildestof) i høj grad har hjulpet forfatteren til at blive hjemme på heden; men studier alene har ikke kunnet gøre det. Jeg fornemmer i linjerne og mellem linjerne et muntert, venligt og forstående *sind* overfor de ejendommelige og for ham dog fra først af fremmedartede folk, han her skal fortælle om. Og dette er, ialfald når det gælder mennesker, lige så vigtigt som alle studier.

Også forf.'s frodige sprog er en stor hjælp til at få sagt, hvad han vil. »Sådden som han ka fo'et så'e, de æ så sær groww«, vilde en lyngjyde sige. Det svarer omtrent til det krav, som en af vore historikere for et par år siden stillede, at en historiker skal ikke være fotograf, men kunstner. »Og lyngen fik på denne vis ikke alene alt indrettet efter sin personlige smag, men afspærret omgivelserne for andre planter og vanskeliggjort Træernes indtrængning«, står der s. 24; og meget malende er også den følgende skildring af bogen, der i sin »utalsomhed« ikke kan finde sig i andre træer, og som alligevel ikke er nær så dygtig til at kæmpe med lyngen som egen var, og som derved har bidraget til lyngens endelige sejr. Så mens man nu regner, at der engang har groet skov over det hele, og at der endnu for 1000 år siden stod mægtige esgekove i Vestjylland, så dækkede heden omkring 1800, da den nåede højdepunktet, $\frac{2}{3}$ af Jylland.

Men da havde befolkningen forlængst tilpasset sig til heden, både i sind og næringsveje, så man var blevet afhængig af den og derfor, da andre tider oprandt, konservativt holdt fast på den. Det er egentlig om denne tilpasning og afhængighed, at bogen